

УДК 811.161.2'367.622.16:81'373.612

Коновалова О. С.

НУЛЬСУФІКСАЛЬНІ ВІДДІЄСЛІВНІ ІМЕННИКИ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ДІЇ/ПРОЦЕСУ ТА СТАНУ В ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ І. ФРАНКА

У статті на матеріалі поетичних і прозових творів І. Франка досліджено словотвірний, семантичний та стилістичний потенціал нульсуфіксальних лексем з предметним значенням дії/процесу та стану. Систематизовано похідні субстантиви на основі співвідношення твірних і похідних основ та лексичної семантики в художньому мовленні письменника. Описано основні семантичні групи, з'ясовано морфологічні зміни в процесі словотворення.

Ключові слова: девербатив, транспозиція, мотивація, семантичні відношення, словотворчий афікс, морфологічні перетворення, стилістичний потенціал.

Коновалова О. С. Нульсуффиксальные отглагольные существительные со значением действия/процесса и состояния в художественных текстах И. Франко. – Статья.

В статье на материале поэтических и прозаических произведений И. Франко исследован словообразовательный, семантический и стилистический потенциал нульсуффиксальных лексем с предметным значением действия/процесса и состояния. Систематизированы производные субстантивы на основе соотношения образующих и производных основ и лексической семантики в художественной речи писателя. Описаны основные семантические группы, выяснены морфологические изменения в процессе словообразования.

Ключевые слова: девербатив, транспозиция, мотивация, семантические отношения, словообразовательный аффикс, морфологические преобразования, стилистический потенциал.

Konovallova O. S. Naughtsuffixal verbal nouns with the value of action/process and the status in artistic text of I. Franko. – Article.

In the article on material of poetic and prosaic works of I. Franko word-formation, semantic and stylistic potential of naughtsuffixal lexemes is investigational with the noun value of the action/process and the status. The derivatives of substantives are systematized of the basis of correlation of formative and derivative bases and lexical semantics in the artistic broad casting of writer. Basic semantic groups are described, morphonological changes in the process of word-formation are clarified.

Key words: deverbativ, transposition, motivation, semantic relations, derivational affix, morphological transformation, stylistic potential.

Постановка проблеми. Художній дискурс І. Франка ознаменував нову епоху в розвитку національної літературної мови. Існує потреба в осмисленні мовно-художнього феномена митця в його цілості та в конкретних виявах на різних рівнях художньої системи. Нульсуфіксальні віддієслівні лексеми абстрактної семантики належать до мовного матеріалу, який відкриває широкі можливості для реалізації авторської художньої ідеї. Різномасштабний аналіз похідних із нульовим суфіксом завжди актуальний, оскільки виявляє прагнення письменника до максимального використання їхніх виражальних можливостей, а також дає змогу з'ясувати їх роль як виразників художнього змісту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження лексики, утвореної за допомогою нульового суфікса, завжди перебувало в полі зору науковців. У праці «Нульсуфіксація в словотвірній системі українського іменника» Г. Волинець [3] здійснено функціонально-словотвірний опис нульсуфіксальних дериватів, визначено особливості мотивації та творення нульсуфіксальних іменників. У статті Г. Логвиненко «Лексико-словотвірні типи нульсуфіксальних українських міфологем» [4] розглянуто нульсуфіксальні похідні крізь призму лексико-словотвірних типів на матеріалі української міфології. У статті Л. Третевич «Про словотвірну семантику віддієслівних іменників з нульовими суфіксами в сучасній українській мові» [6] описано структуру лексем зазначеного

словотвірного типу, а також з'ясовано семантичну орієнтацію й функціональне навантаження нульового суфікса. Роль нульсуфіксатив у формуванні ідіостилів окремих письменників розкривають праці Т. Біленко [1], Г. Вокальчук [2]. Ці автори вказують на високу частотність вживання та інтенсивне використання зазначених девербативів у прозі й поезії, активність творення письменниками іменників, як стилістично нейтральних, так і стилістично маркованих. Зазначається, що стислість і водночас семантичне наповнення, місткість та мовна економія, притаманна нульовому суфіксу, забезпечують інтенсивне використання нульсуфіксальних дериватів у художній мові, дають змогу вживати декілька нульсуфіксативів в одному реченні. Актуальність статті зумовлена відсутністю досліджень нульсуфіксальних віддієслівних іменників з погляду структурних, лексико-семантичних і лінгвопоетичних характеристик у мові І. Франка.

Мета статті – описати особливості взаємодії лексичної й словотвірної семантики нульсуфіксальних віддієслівних субстантивів як елементів авторського мовлення. Виокремлення з поетичних і прозових текстів письменника нульсуфіксальних іменників віддієслівного походження, систематизація цих дериватів на основі співвідношення твірних і похідних основ та лексичної семантики, аналіз морфологічно важливих ознак і морфологічних змін основ та поєднаних із

ними афіксальних морфем у процесі деривації, дослідження специфіки вживання нульсуфіксальних дериватів різних функціонально-стилістичних груп у контексті є основними завданнями дослідження.

Нульовий суфікс є універсальним словотворчим засобом для формування таких чотирьох словотвірних моделей: 1) іменники чоловічого роду з нульовою флексією; 2) іменники жіночого роду з нульовим закінченням; 3) іменники жіночого роду з флексією *-а*; 4) множинні іменники з флексією *-и(і)*. Аналіз словотвірної структури дериватів показує, що до процесів їх творення долучаються переважно комплексні морфонологічні операції (усічення дієслівної основи, поєднанні із чергуванням на морфемному шві та/або в кореневій морфемі, із чергуванням наголосу). Характер морфонологічної зміни залежить від морфонологічної структури дієслівної основи. Зокрема, дієслівні основи зазнають усічення тематичного суфікса основи *-и-*, *-а-*, *-і-*, *-о-*, *-у-*, *-ува-*, *-ну-*: *балáки* ← *балáкати*, *теревéні* ← *теревéнити*, *промóва* ← *промóвити*, *ра́да* ← *ра́дити*, *заохóта* ← *заохóтити*, *попра́ва* ← *попра́вити*, *угóвк* ← *угóвкати*, *намóва* ← *намóвити*, *обра́за* ← *обра́зити*, *подя́ка* ← *подя́кувати*, *поку́та* ← *поку́тувати*, *ру́х* ← *ру́хати*, *брязк* ← *брязкати*, *прóба* ← *прóбувати*, *плíн* ← *плíнути*, *же́бри* ← *же́брати*, *зо́йк* ← *зо́йкати*, *грюк* ← *грюкати*, *кри́к* ← *кри́кнути*, *ві́крик* ← *ві́крикнути* тощо. Якщо похідні іменники мотивують дієслова з наголосом на суфіксі, то до зазначених морфонологічних змін долучається чергування наголосу: *скри́п* ← *скри́пити*, *сві́ст* ← *сви́стити*, *на́йми* ← *на́йма́ти*, *призів* ← *призівáти*, *спóвідь* ← *сповідáти*, *обі́йми* ← *обі́йма́ти*, *о́суд* ← *осудíти*, *переговóри* ← *переговóрити*, *ло́ви* ← *ловíти*, *га́лас* ← *галасува́ти*, *уко́л* ← *уколóти*, *пóдорож* ← *подорожува́ти*, *спів* ← *співáти*, *хра́п* ← *храпі́ти*, *сúд* ← *судíти*, *всту́п* ← *вступáти*, *відклик* ← *відкликáти*, *до́тик* ← *дотика́ти*, *на́пад* ← *нападáти*, *на́ступ* ← *наступáти*, *о́дур* ← *одурíти*, *опі́ка* ← *опіка́ти*, *відчит* ← *відчитáти*, *по́пас* ← *попасáти*, *ро́змах* ← *розмахну́ти* тощо. Іноді чергування наголосу спостерігається в межах основи: *відбли́ск* ← *відбли́скувати*, *прíмус* ← *примúсити*, *по́страх* ← *постра́хати*, *відди́х* ← *відди́хати*, *о́крик* ← *окри́кнути*, *о́клик* ← *окли́кнути*, *по́дмух* ← *подму́хати*.

Словотвір значної частини похідних відбувається шляхом консонантних альтернатив на морфемному шві. Якщо усічена дієслівна основа містить у фіналі піднебінні шиплячі, то морфемний шов маркує зворотне чергування [7, с. 116] *С//С*: /ж/-/г/ (*облога* ← *облогéти*, *обслуга* ← *обслужéти*, *розвага* ← *розважéти*, *туга* ← *тужéти*); /х/-/ш/ (*посніх* ← *поснішéти*, *по(в,у)ті́ха* ← *по(в,у)ті́шити*); /дж/-/д/ (*пересуди* ← *пересудéжувати*, *дослід* ← *дослідéжувати*,

розплід ← *розплодéжувати*); /шч/-/ск/ (*блиск* ← *блищéти*, *вереск* ← *верещéти*, *виск* ← *вищéти*); /ждж/-/зд/ (*виїзд* ← *виїждéжати*, *від'їзд* ← *від'їждéжати*, *об'їзд* ← *об'їждéжати*, *приїзд* ← *приїждéжати*, *проїзд* ← *проїждéжати*, *переїзд* ← *переїждéжати*), а також чергування *С//С*: /к/-/ч/ (*плач* ← *плакати*, *річ* ← *ректи*, *січ(а)* ← *сікти*). Інколи дві різнотипні фонемні чергуються з однією: *розмова* ← *розмовляти*.

Основи похідних зазнають чергування головних:

1) /о/-/і/: *скін* ← *сконати*, *спір* ← *спорити*, *вхід* ← *входити* (аналогічно *відхід*, *захід*, *обхід*, *прихід*, *перехід*, *похід*), *дозвіл* ← *дозволити*, *докір* ← *докоряти*, *дрегіт* ← *дреготати*, *довіз* (*перевіз*) ← *довозити* (*перевозити*), *гомін* (*відгомін*) ← *гомоніти* (*відгомоніти*), *заговір* ← *заговорити*, *приріст* ← *приростати*, *поговір* ← *поговорювати*, *провід* ← *проводити*, *хіть* ← *хотіти*, *хід* ← *ходити*, *розстрій* ← *розстроїти*, *постій* ← *постояти*, *розвід* ← *розводити*, *розговір* ← *розговорити*, *розстрій* ← *розстроїти*, *постій* ← *постояти*, *супровід* ← *супроводити*, *схід* ← *сходити*, *клопіт* ← *клопотати*, *гегіт* ← *геготати*, *лоскіт* ← *лоскотати*, *грохіт* ← *гροхотати*, *гуркіт* ← *гуркотіти*, *клекіт* ← *клекотіти*, *регіт* ← *реготати*, *стрекіт* ← *стрекотати*, *тупіт* ← *тупотіти*, *туркіт* ← *туркотіти*, *шваркіт* ← *шваркотати*, *шепіт* ← *шепотіти*;

2) /и/-/о/: *дрож* ← *дрижати*, *призов* ← *призивати*;

3) /о/-/і/: *гін* ← *гнати* (аналогічно *перегін*, *розгін*, *прогін*), *стогін* ← *стогнати*, *ропіт* ← *роптати*;

4) /е/-/о/: *відворот* ← *відвертати*, *зворот* ← *звертати*, *поворот* ← *повертати*;

5) /е/-/о/, /і/-/о/: *осторога* ← *остерігати*;

6) /и/-/і/: *дозір* ← *дозирати*, *забір* ← *забирати*, *збір* (*набір*) ← *збирати* (*набирати*), *вибір* ← *вибирати*, *напір* ← *напирати*;

7) /а/-/і/, /а/-/о/: *скік* ← *скакати*, *підскок* ← *підскакувати*.

Вибраний матеріал свідчить про поєднання різнотипних чергувань у словах *поміч* ← *помог-ти*, *помаг-а-ти* (/о/-/і/, /а/-/і/, /г/-/ч/), *сон* ← *спати* (о/-/о/, /н/-/п/). Словотвір іменника *ріст* ← *рости*, крім чергування /о/-/і/ в основі, визначається збереженням фонем /т/ – частини інфінітивного суфікса *-ти*. Деривати *біг* ← *бігти*, *підмога* ← *підмогти*, *запомога* ← *запомогти*, *підпомога* ← *підпомогти* сформувалися на базі дієслів, основа яких не містить суфікса. Іменник *журкіт* цікавий тим, що характеризується відсутністю нормативного дієслова-мотиватора, однак в І. Франка трапляється твірна форма *журкотіло*. Варто зазначити, що низка іменників, виявлених вибіркою, чергування не зазнають (*скон*, *спор*, *поговор*, *розговор*, *гροхот*, *дозор*, *напор*, *скок*, *пе-*

регон). Вживання їх автором зумовлене впливом «язичія». Іменники *побій* ← *побити*, *забій* ← *забити*, *розбій* ← *розбити*, *пропій* ← *пропити* мотивуються префіксованими дієсловами та мають лексико-словотвірне значення «дія/стан за значенням мотивувального слова».

Як бачимо, група нульсуфіксальних дериватів – це іменники, утворені від безпрефіксних і префіксованих дієслів на позначення як тривалої дії більшої чи меншої інтенсивності, так і одноактної, які можна систематизувати за такими лексико-семантичними групами:

«Комунікативна діяльність»: «*Пощо мав я терпеливість / Слухать **теревенів** всіх?*» [9, т. 4, с. 117]; «*Цадик вийшов назустріч, / Виголосив довгу **річ***» [9, т. 1, с. 137]; «*Час повзе, вже вечір близько. **Снір** затих, надій нема*» [9, т. 11, с. 52];

«Вчинки, волевиявлення»: «*А господар бук у руки / знов до м'яса без **принуки*** <...>» [9, т. 5, с. 105]; «*Довго бігав без **уговку**, / Поки врешті в нетрік Вовку/Ледведишачи, добіг*» [8, т. 4, с. 104]; «<...> не так / Болить його наш **гріх**, як веселить / Наш **жаль**, **покута** й **цира хіть поправи**» [9, т. 4, с. 39]; «*Хоч як він досі духом хоробрився, / Хоч(а) на **опір** готувався, – тепер / На батькові слова немігнічого/Найти сказати*» [9, т. 4, с. 44]; «*Казав, що дістав із-за границі якусь дуже радісну телеграму, що зараз їде туди і не верне аж в день ліцитації, і здав на мене **надзір** над усім отсим добром*» [9, т. 18, с. 293]; «*Перепроси / Ти його, замни сю справу, / Завтра обіцяй **поправу**, / Гарний дар за всі часи*» [9, т. 5, с. 152]; «*Я ж при божій **запомозі** / Хочу йти по тій дорозі, / Вознім жити і вмирати*» [9, т. 5, с. 154]; «*Мучать в погребях **красавиць** – / **Оборони** їм нема*» [9, т. 4, с. 179]; «*Чи я дитина, що ні кроку вже / Мені ступить без **дозору** не можна?*» [9, т. 11, с. 283]; «*Та хоч знемоглися ви в **облозі**, / Сю дрібницю чей ще в стані дати*» [9, т. 6, с. 79]; «<...> *Щоб королеві з уст до уст подати / Вість про нежданий **напад** римлянина*» [9, т. 6, с. 228];

«Морально-етичні поняття й стосунки»: «*Я на лиці чув жар несамовитий / І в серці чув **докору** крик зловіщий* <...>» [9, т. 1, с. 79]; «*Невже ж не жаль / Тобі вітця, не жаль і тої, сину, / Що за-для тебе тільки протерпіла / І людський **поговір** стягла на себе?*» [9, т. 4, с. 43]; «<...> *мов гадають, / Що за фальшиву віру, за **обман**, / За помилку і кров не попливе!*» [9, т. 4, с. 38]; «*Візницькій службі для **принуки** / Дукати щедро тиче в руки*» [9, т. 11, с. 19];

«Інтелектуальна діяльність»: «*І повірив в **догад** свій*» [9, т. 4, с. 307]; «*А пан, утішений своїм щасливим **здогадом**, пішов до покоїв*» [9, т. 16, с. 228]; «*А сумнів, критика і **дослід** правди, / І думка та, що всеї правди нам, / Дрібним атомам, не вловить ніколи*» [9, т. 4, с. 14]; «*У застав дам за тебе свою*

*душу, / Що муж ваш з **розмислом** ніколи вже / Присяги не злама*» [9, т. 12, с. 471];

«Стани, почуття»: «*Вдень до праці є **охота**, / Аж горить в руках робота, / хоч би й як їх натрудив*» [9, т. 5, с. 110]; «*І, що найгірше, в **одурі** якімсь / Бажають запечатувати кров'ю / І муками ту віру <...>*» [9, т. 4, с. 37]; «*Отсе моя / Сердечна рада, се **покута** буде / За ті гріхи, що ти мені сповів*» [9, т. 4, с. 41]; «*Страшна **утома** тіла ще зміцняла / Той біль, хоч се був біль душі, не тіла*» [9, т. 4, с. 47]; «*І, сам себе не тямлячи, в **задумі** / Повільним кроком він у дім пішов <...>*» [9, т. 4, с. 48]; «*Я гордо се говорю вам, без **ляку**: / Ненавиджу вас всіх і бріджусь вами <...>*» [9, т. 5, с. 81];

«Переміщення, пересування»: «*Хто ж на **ловах** не прийма / Бійки, не вигід подібних?*» [9, т. 4, с. 98]; «*Вірні пси за ним в **погоню** / Кинулись – та божже мій!*» [9, т. 4, с. 75]; «*То сідає, то зірветься, / Мов до **лету** воробець*» [9, т. 4, с. 178]; «*Та **від'їзд** ваш – то смерть для нього*» [9, т. 11, с. 31]; «*Князь спокійно під мостом їх **гін** переждав, / І уйти небезпеки господь йому дав*» [9, т. 6, с. 171];

«Дія суб'єкта неживої природи»: «– *Нічого не бачимо, – відповіли всі в один голос. – **Блиск** того каменя сліпить наші очі*» [9, т. 20, с. 166]; «*Вони літали непроглядними хмарами скрізь у повітрі, плавали цілими струями при кождім русі, при кождім **подуві*** <...>» [9, т. 20, с. 166]; «*Любила **плюск** Неви в порі / Літньої тишини <...>*» [9, т. 11, с. 18]; «*Жалібний **брязк** – то **брязк** кайдан!*» [9, т. 11, с. 22]; «*Тільки **відблиск**, тільки тіні / Від невидного очам*» [9, т. 11, с. 57];

«Звукові процеси»: «*Із Бассімової хати / Світло здалека видати / І веселий чути **спів*** <...>» [9, т. 5, с. 126]; «<...> ***Шепт** іде, мов в листі дощ. / Ей, озлив мене той **шепит***» [9, т. 1, с. 267]; «*У всіх закутинах зчинивсь гармидер / І втішний **гомін*** <...>» [9, т. 4, с. 44]; «*Один лиш **крик** смертельної тривоги / Проїшов по гостях <...>*» [9, т. 4, с. 44];

«Життєві процеси»: «*Не чути стуку кроків, Не чути **віддиху**, не чуть нічого <...>*» [9, т. 24, с. 276];

«Звичаї, обряди»: «*Лиш одно тото негарно, / Що ти нас покинеш марно / І на **процу** йдеши кудись*» [9, т. 4, с. 124]; «*А як в **оглядинах** минув їм день один, / Призвали їх царі Василь і Константин*» [9, т. 6, с. 146]; «*Нерозривная фаланга сотнями скляних вікон / вниз поглинує тривожно: бач, надходить **похорон***» [9, т. 5, с. 82]; «*Ось ідуть вони юрбами, / Мов на **відпуст** з корогвами <...>*» [9, т. 4, с. 68].

Особливістю поетичного ідіолекту І. Франка є точність у використанні слова. У стилістичну палітру своїх творів письменник активно вводить найрізноманітнішу лексику з погляду її походження. У Франкових творах діалектні, архаїчні й староукраїнські слова органічно вплітаються в канву його текстів як інформативно насичені одиниці:

«Мозок наляжуть думки невгомонні, / В серці **грижа**, мов нарук той, полонії / Сіті снує» [9, т. 1, с. 46]; «Ні, я не кинув каменярьський молот, / Усе він в моїй, хоч слабій, долоні. / Його не вирве насміх, ані **колот**» [9, т. 1, с. 143]; «Швидко мало вже світати, / Як з **проходу** до палати / Потайно халіф вернув <...>» [9, т. 5, с. 116]; «Біганина / за крейцаром, здирство, **ошука**, брехня, / А щастя – ну, хоч би година!» [9, т. 1, с. 225]; «А руки ланцюг ми тримає – / Тягар се людської **осуди**» [9, т. 2, с. 298]; «Треба нам сю мушку лічити, / Щоб вона могла віку скінчити. / Бачите, напала її **змора** <...>» [9, т. 2, с. 378]; «Ось ідуть вони юрбамі – / Мов на **відпуст** з корогвами <...>» [9, т. 4, с. 68]; «Таж то нехрист, таж то Юда! / Патріот для нього – **злуда!**» [9, т. 4, с. 71]; «Прилюдно тут відчитане було / Від початку аж до кінця з таблиць тих / І з того воску без **облуди** злої <...>» [9, т. 6, с. 481]; «Дожидав він радості у домі, / Була жінка близька до **породу**» [9, т. 6, с. 401]; «Аж пізно в ніч, толкуючи йому, / Що весь сенат поклав на нього всю / Надію й що **відказ** його з посади / Державі може вийти ще на шкоду <...>» [9, т. 7, с. 238]; «Та й до мене з **криком**, **фуком**, / З величезним в лапах буком <...>» [9, т. 4, с. 85]; «Бо як той через несподівано прудкий **позирк** на сонце, так сей через надто часте й довге вдивлювання стратив почуття для всіх інших світляних вражень» [9, т. 12, с. 257]; «На морі вмерло дев'ять душ народу; / Їх замість **погребу** метали в воду» [9, т. 2, с. 270]; «<...> Знов невимовна **тоска** налягає й нема мені втіхи» [8, т. 11, с. 290]; «Дармо на полі шукаєте, княже, ви брата свого; / Вчора я бачив, як з моста в **утеці** зіпхнули його» [9, т. 6, с. 126]; «Люба була Ярополку та **втека** <...>» [9, т. 6, с. 126]; «Нині послідній день благодаті, а відтак уже надходить плач і **скрежет** зубів» [9, т. 23, с. 59]; «Коли ж по свому давньому звичаю / Захочеш улизнуть, покликаться / На говірку на родну та на **сплетні**, / Я пригвожджу тебе ось тут на місці» [9, т. 7, с. 45]; «Чи в підсудного **защиту** / Тут ніхто з вас не виходить?» [9, т. 7, с. 142]; «Що бачив я? Що тут передо мною / Старого батька **визов** син прийняв» [9, т. 11, с. 212]; «А тепер, жалю мій, чи ж дрижать ще тобі / При страшних тих словах: **месть** за **месть**, / Біль за біль?» [9, т. 12, с. 278].

Манера використовувати в тексті лексику різних функціонально-стилістичних груп дає І. Франкові змогу створювати оригінальні й свіжі описи. Майже в кожному його творі можна знайти незвичне слово чи вислів, що порушує однотипну плінність тексту, оживлює його, наголошує на фактах. Вислів звучить натурально, реалістично. Простота вислову, розкриття задуму за допомогою звичних із дитинства слів і словосполучень, усвідомлення того, що така подача думки зрозуміла не лише авторові, а й широкому колу читачів,

бажання донести думки переконливо, яскраво, жваво, динамічно, що зумовлюється темпераментом поета, його дотепним розумом, оптимістичним характером, – усе це, як зауважив Л. Полюга, спричинялось не раз до свідомого порушення мовної тональності, до витворення мовного стилю з публіцистичним блиском, який проявлявся навіть в інтимній ліриці [5, с. 17].

Однак багатство лексики ще не розкриває майстерність поетичного твору. Основою поетичної виразності стає слово в його контекстуальному, семантичному та стилістичному вияві. Коли читаємо І. Франка, виникає таке відчуття, що без метафор і фразем у нього не живе жоден рядок. Наприклад: «Встаньте, слухайте всемогучого / **Поклику весни!**» [9, т. 1, с. 27]; «Лице небесне прояснилось / і **блиском розкоші** займилось» [9, т. 1, с. 30]; «Чи се, може, шемрит твій, / Річко, срібна ленто, / **Змив** мій смуток і **застій**» [9, т. 1, с. 35]; «Теленькав без кінця / Бринячий телеграф, неначе чміль великий, / І чувсь **машини сап** і кондукторів крики» [9, т. 1, с. 201]; «<...> мусив він, недоступний для світла, / Мови людської, не чуть ані **подиху** свіжого **вітру** / Поки в норі не зотлів» [9, т. 11, с. 293]; «І щоб світу добра **служба** / З твого плоду **стала**» [9, т. 1, с. 28]; «**Робити** буду без **упину** / І перестану, як загину» [9, т. 1, с. 93]; «**Гепнув** так з **цілого маху**, / Думав, кождою костомашу / Мов у ступі зопихав» [9, т. 4, с. 102]; «Щоб **кинутись** на ню з **розгону** / і сокрушати без пардону» [9, т. 1, с. 196]; «Хоч життя **пробоем брати** / Пориваюсь я поров, / Ба, та волі нерв підтятий <...>» [9, т. 2, с. 352]; «Коли сокіл в воздуху буяє, / То з висока птиці побиває, / Гнізда свого **не дасть на обиду** <...>» [9, т. 10, с. 18]; «Громадив скарби досвіду й знання, / щоби колись їх в **оборот пустити** / Між бідних і страждущих» [9, т. 4, с. 15].

Похідні, значення яких відповідають значенням вербативів і не ускладнені семантичними змінами, становлять групу іменників зі значенням дії/процесу та стану найчастіше на позначення переміщення, звукових процесів, вчинків: «Вірні пси за ним в **погоню** / Кинулись – та боже мій!» [9, т. 4, с. 75]; «Один лиш **крик** смертельної тривоги / Проїшов по гостях <...>» [9, т. 4, с. 44]; «Понад стернища, зимним вихром биті, / З плачем сумним, мов **плач** по крацій долі <...>» [9, т. 1, с. 37]; «<...> То таки **крик** сови глушив я **співом** / Псалмів побожних і не раз видав / В час спієву твого ангела при собі» [9, т. 12, с. 667]; «**Стогін**, **галас**, **крик** / На цвинтарі несповідимий!» [9, т. 2, с. 56]; «Весь наш закон – **присяга** на мій меч <...>» [9, т. 24, с. 245]; «Приймаю твою **услугу**, але з тою умовою, що не буду тобі ні в чім розказувати» [9, т. 18, с. 282]. З огляду не лише на лексико-словотвірне значення, а й на стилістичні особливості та контекст у більшості дериватів спостерігаємо втрату дієслівності й появу вторинних лекси-

ко-семантичних варіантів, наприклад: «*Живцем її візьмімо враз / До музею на показ*» [9, т. 1, с. 136]; «*Маєш ти показ сей віщий?*» [9, т. 4, с. 117]; «*В нас підмога лиш одна єсть – / Се розумна голова*» [9, т. 4, с. 131]; «*Ось з села нам на підмогу / Люди йдуть, зо двадцять душ!*» [9, т. 4, с. 153]; «*Швидко мало вже світати, / Як з проходу до палати / Потайно халіф вернув <...>*» [9, т. 5, с. 116]; «*Де много / стриміло лому, хабузу плелось, / що, бачилось, повік тут ні для кого / нема проходу, і мені б прийшлося / вертати в темін, – сильною рукою / рубнув він – і прохід свободний ось!*» [9, т. 2, с. 338]; «*Я постою на сторожі*» [9, т. 24, с. 79]; «*Давай поброджу / По заулках, чи сторожу / Здиблемо, що дба про лад!*» [9, т. 5, с. 98]; «*Велику кривду мені робить Цезар, / Що своїм приходом мій збір податків / Погіршує*» [9, т. 6, с. 323]; «*Кажуть, якраз до народного збору / Мав він промову якусь*» [9, т. 6, с. 455].

Виявлені в контексті девербативи мотивуються семантичними варіантами дієслів, зазнають прирощення змісту. У результаті повного перетворення похідне слово набуває конкретного предметного значення. Для демонстрації процесу транспозиції дієслова в іменник і семантичного перетворення нами вибрано декілька похідних. Кожне варіантне значення іменника *хід* мотивується окремим значенням мотиватора *ходити*. Зазначеним девербативом позначаються «рух, переміщення когось, чого-небудь у певному напрямі» [8, т. 11, с. 69] («*А тяжкі були до ходу, / Наче проса два мішки*» [9, т. 4, с. 301]); «відстань, яку можна пройти за певний час» [8, т. 11, с. 69] («*Аж на третій день ходою / він з тяженькою бідою / ледве в царський двір приліз*» [9, т. 4, с. 82]); «черговий виступ гравця в картярській, шаховій, шашковій та іншій грі» [8, т. 11, с. 69] («*Га, як господар сього місця, маєш / все перший хід!*» [9, т. 24, с. 241]); «похід, процесія» [8, т. 11, с. 69] («*Величезний хід той суне, суне тихо, наче мла*» [9, т. 5, с. 84]).

Дериват *рада* мотивований дієсловом зі значенням процесу та позначає «спільне обговорення яких-небудь питань, обмірковування чого-небудь із кимось» [8, т. 7, с. 426]: «*Потім трохи мислі ладив / І з сенатом раду радив <...>*» [9, т. 4, с. 83]; «*Військо кличе, радить раду, / Будуть тутка за три дні!*» [9, т. 4, с. 130]. Поет розташовує твірну й похідну одиниці поруч, причому вони перебувають у відношенні прямої мотивації, а в першому випадку застосовано композиційну інверсію. У процесі розгортання дієслівного значення змінюється характер відношень між мотиватором і мотивованим, іменник набуває більш рельєфної предметної семантики «пропозиція, вказівка, як діяти в яких-небудь обставинах, допомога добрим словом у скруті; порада» [8, т. 7, с. 426]: «*Але дати мудру раду вміє тільки Лис оден*» [9, т. 4, с. 90]; «*На таке письмо мерзенне / Цап йому ще раду*

дав!» [9, т. 4, с. 128]; «*Добра й баба до поради, – / Слухай моїх рад і ти!*» [9, т. 4, с. 159]. Третій лексико-семантичний варіант – іменник на позначення колегіального органу, який радить у чомусь: «*І халіф, що у тронівій / Своїй залі мармуровій / Серед візирів і годж / Раду радив про державу, / Вчувши крик той, богу славу / Дав – і рада вийшла проч*» [9, т. 5, с. 95]. Крім того, іменник *рада* репрезентує в контекстному оточенні ще два значення, а саме в складі фразеологізмів «вийти зі скрутного становища» («*І з сим дамо собі ще раду!*» [9, т. 24, с. 241]) та «не можна зарадити» («*Але й на се не було ради*» [9, т. 20, с. 124]).

Іменник *суд* [8, т. 9, с. 821] охоплює весь потенціал твірного дієслова, позначаючи «судове засідання» («*Царю наш великодушний! / Слово твоєму послушний, / я на суд твоїй правий став*» [9, т. 4, с. 97]); «думку про когось, що-небудь, оцінку когось, чогось» («*Їм лишилася по батьку / Гарна частка поля в садку, / І на твоїй здаються суд*» [9, т. 4, с. 69]); «судовий процес» («*Най нас суд розсудить твоїй*» [9, т. 4, с. 74]); «орган, який розглядає справи про порушення порядку, чинить негідну поведінку» («*А членом суду, що мене судив на ззубу, чи ж не був сей глупий Цап?*» [9, т. 4, с. 127]). Крім того, іменник *суд* вживається в значенні «ухвала суду про винність або невинність підсудного, вирок, рішення»: «*Право ж каже тричі звать / Винного на суд твоїй пане. / А як третій раз не стане, / Суд заочний видавать*» [9, т. 4, с. 89]; «*Далі возних зве на згоду, / щоб вони всьому народу / Вибубнили царський суд <...>*» [9, т. 4, с. 110].

Як бачимо, у контекстах різних творів нульсуфіксальні девербативи виконують інформативну, характеристичну, естетичну, текстотвірну функції. Слово осмислюється не в суто прагматичній площині, а в категоріях філософських, психологічних. У полеміці щодо введення в літературну мову лексичних новотворів І. Франко зайняв недвозначну позицію. Він писав: «Не забуваймо, що на ковані слова, провінціалізми, неологізми <...> нарікають звичайно ті, які або раді би звукати обсяг українського письменства до рамок «домашнього обихода» і яким українська мова видається аргіогі непридатною для вислову інтелігентних думок і відносин <...> або ж се мимрять люди, які хвилю перед тим або хвилю по тім без церемонії будуть доказувати бідність та некультурність української мови, брак у ній найпростіших слів і термінів для культурної потреби тощо» [9, т. 33, с. 275]. Щоправда, нульсуфіксальні оказіональні деривати у творах І. Франка трапляються рідко, наприклад: «<...> *Не тим душа моя так важко заболіла, / А тим, що тяжча ще пригноба тут засіла / На лицях, голови недоля вниз хиляє <...>*» [9, т. 1, с. 78]; «*Русин крикнув: «Ой господи, / Що се тутки за рбзпуди?»*» [9, т. 1, с. 139]; «*Довго бігав без уговку <...>*» [9, т. 4, с. 104]; «*От лиш з тим вирубом*

ніяк / Не можем до кінця долізи» [9, т. 2, с. 51]; «Раді повинності / Давні нести / Без супротивності / Й хитрої мсти» [9, т. 2, с. 367]; «Він в кождо найдрибнішу справу / Вникав сумлінно й перед лаву / Судейську не ставав ніколи / Без **приготови**, по неволи» [9, т. 6, с. 293]. Як лексичний дериват функціонує нульсуфіксальний композит-оказіоналізм *кривосуд*, мотивований словосполученням *криво судити*: «Але ще мав неправедну відвагу / Свій власний **кривосуд** по наш суд піднести» [9, т. 7, с. 542]. Перша основа корелює з прислівником, а друга співвідносна зі словом, якому властива семантика «розглядати чию-небудь справу в судовому порядку». У результаті їх поєднання постає іменник зі значенням «несправедливість, лицемірство».

Синтаксис є частиною форми художнього твору. Будова синтаксичних конструкцій відбиває авторське світосприйняття через специфічне розташування окремих структурних елементів. Стилiстичні фігури – найпотужніші елементи формування синтаксичних структур і їхнього експресивного потенціалу – стають стрижнем усього художнього вислову та формують індивідуальну образність. Зокрема, такий ефект досягається завдяки нагромадженню нульсуфіксальних дериватів: «Де **жура** душу тлить, / Живе серце болить, / Де в важкій боротьбі / Духа **втома** в'ялить <...>» [9, т. 1, с. 34]; «А труп бездушний ми без **жалю**, без **промови** / Ногою копнемо й підемо дальш на **лови**» [9, т. 1, с. 63]; «Се дім **плачу**, і смутку, і зітхання, / Гніздо **гризлі**, і зіпсуття, і **муки!**» [9, т. 1, с. 151]; «Тепер вмер жінка леда днини – / Не пережить їй ті **родини!** / Справляй і **погріб**, і **хрестини** <...>» [9, т. 1, с. 193]; «**Стогін**, **галас**, **крик** / На цвинтарі несповідимий!» [9, т. 2, с. 56]; «І **крик** піднявся, **плач** і зубний **скрегіт**: «Ти зрадник! Зрадник! Зрадив люд закутий!» [9, т. 5, с. 58]; «**Плюском**, **реготом** і **свистом** / Коней налякали в них?» [9, т. 11, с. 283]. Інколи відбувається на низування іменників разом з епітетами: «**Глибоку тузу** і **пекельну муку** / В лицях їх видно, тіні їх тремтять <...>» [9, т. 1, с. 283]; «Всю ніч молився він, весь другий день / то **тихим шептом**, то **болюцим стоном**» [9, т. 4, с. 29].

З антитезою в художньому мовленні пов'язують вживання антонімів, часто контекстуальних, для підкреслення думки шляхом протиставлення: «І як невпинно він о камінь дзвонить, / Каміння **грюк** в душі мені лунає, / З душі ж луна та **співом** виринає» [9, т. 1, с. 143]; «Не радість їх родить, не **втіха** їх плодить, / Не **гра пуста**, А в хвилях **недоли**, **задуми тяжкої** / Самі уста / Їх **шепчуть** <...>» [9, т. 1, с. 40]. Девербативи-антоніми слугують засобом творення оксюмору: «Він один **пропанував** спокійно, / Не зазнавши **бунту** у народі, / Ні **роздору** в горожанській **згоді**» [9, т. 6, с. 473]. Вживання нульсуфіксатів в одному вислові з од-

нокореневими дієсловами (або формами дієслів) сприяє експресії та емоційності контексту, проникливості рефлексій: «Ні, не однако для всіх сонце сяє, / Хоч безучасно над всіми **блищить**. / Бідний слізьми його **блиск** заливає, / Щасним воно і **терни золотить**» [9, т. 1, с. 92]; «Мов **шум** понад скали / Безслідно **шумить**» [9, т. 1, с. 43]; «Так **Котляревський** у щасливий час / **Українським** словом розпочав **співати**, / І **спів** той виглядав на **жарт** не раз» [9, т. 1, с. 143]; «Іноді зустріється подібна / Тінь до моєї, що теж так засуджена **блудом блудити**, – / друга тінь чи свояка <...>» [9, т. 11, с. 289]; «І **плакав** по ній син і внуки **малі**, / **Пішов плач великий** по руській землі» [9, т. 6, с. 104]. Нульсуфіксати, поєднані з кондублікованими однокореневими вербативами, втворюють експресивні ампліфіковані ряди, подекуди з елементами афористичного узагальнення: «Дай **працювати**, **працювати**, **працювати**. / В **праці** сконатъ» [9, т. 1, с. 28]; «О **розстроєна** скрипка, **розстроєна!** / Стільки рук **нетямущих**, **брудних** / **Доторкалося струн чарівних** – / І вона їх **розстроєм** напоєна» [9, т. 3, с. 104].

Художньо цінними видаються такі стилістичні прийоми, як контекстуальна синонімія («Я не хулю, о боже! Ніже **шептом**, / Ні **віддыхом** одним не **нарікаю**» [9, т. 12, с. 666]), вживання нульсуфіксальних іменників у складі порівнянь («По сих словах, немов **удар** меча, / **прошиб** мене **найтяжчий біль** <...>» [9, т. 12, с. 671]; «Понад **стернища**, **зимним вихром биті**, / З **плачем сумним**, **мов плач** по **крайній долі** <...>» [9, т. 1, с. 37]), повтор («Правда, ви би не мовчали, / Але дружно **закричали**: / «**Кривда, кривда, кривда** нам!» [9, т. 7, с. 460]; «Та не вірю! **Злуда, злуда** все! / **Живущої** води в **напій мені** / Ти **долила**, а **жартом** лиш **сказала**, / **Що се отрута**» [9, т. 2, с. 128]), паралелізм («В одній хаті **ридання** і **плач** над **мерцем**, / В другій хаті **музика** і **спів** над **вінцем**» [9, т. 2, с. 221]), дистантна анафора («А **спів той** – **наче брат**, що **гонить** з **серця горе**, / **Змагатись** не дає **журбі**. / А **спів той** – **то роса**, що в **спеці** **підкріпляє** / **Напівзів'ялий цвіт**; / А **спів той** – **грім страшний**, що **ще лиш глухо грає**, / **Ще** **здаєка** **гримить**» [9, т. 1, с. 61]), рядкова анафора («**Лиш** в **праці** **мужа** **виробляє** **сила**, / **Лиш** **праця** **світ** **таким**, як **є**, **створила**, / **Лиш** в **праці** **варто** і **для** **праці** **жити**» [9, т. 1, с. 146]; «**Перекажіть** про **бідність**, **сльози вічні**, / Про **труд безсонний** в **болі** і **намузі**, / Про **чорний хліб твердий**, **печений в спузі**, / Про **спів жалібний**, **мов вітри долишині**» [9, т. 1, с. 38]).

З метою увиразнення або уточнення зображуваного явища, стану письменник вдається до градації похідних іменників, однотипних за деривацією, проте різних за семантикою («**Писк** не **переставав** і **проймав** його **дрожжю**» [9, т. 18, с. 244]; «**Довго** **Іван** не **міг заснути** тої **ночі**, а **й** у **сні** **бачив** **нещасну** **муху**, **зашпунтовану** в **дереві**, **чув** її

*писк, але в сто раз голосніший, немов зойк вітру в скальних заламах або немов завід жінки над мерцем» [9, т. 18, с. 245]; «Ніколи, навіть у сні, Іван не міг виснити, не міг уявити собі більшого **труду**, **страшнішої натуги»** [9, т. 18, с. 251]), а також поєднання з іншими семемами («**Не покидай мене, некучий болю, / Не покидай, важкая думо-муко / Над людським горем, людською журбою! / Рви серце в мні, бліда **журо-марюко**, / Не дай заснуть в постелі безучастя – / Не покидай мене, **гриже-гадюко!****») [9, т. 1, с. 49]).*

Нульсуфіксальна лексика віддієслівного творення в ідіолекті І. Франка сприяє ущільненню змісту, насиченості тексту, творить різновекторну смислову й художню перспективу, виявляє тенденцію до інтелектуалізації художнього мовлення.

Висновки. Таким чином, нульсуфіксальні віддієслівні субстантиви зі значенням дії/процесу та стану широко представлені в художніх текстах І. Франка. Нульовий суфікс є засобом творення слів загального літературного вжитку, дериватів із певним стилістичним забарвленням, похідних, обмежених у вживанні, індивідуально-авторських іменників. Віддієслівні іменники проаналізованого словотвірного типу відображають ідіолект, стаючи показниками авторського письма, специфіки художнього мовлення.

Перспективу дослідження пов'язуємо з вивченням закономірностей творення й функціонування у Франковій поезії та прозі похідних із суфіксом -ств(о), а також з аналізом їх ролі в більш повному виразненні специфіки авторського мовомислення.

Література

1. Біленко Т. Нульсуфіксальні деривати – лінгвопоетичний феномен художнього мовлення Василя Стуса / Т. Біленко, Л. Стовбур // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – 2011. – Вип. 21. – С. 10–17.
2. Вокальчук Г. Словотворчість українських поетів ХХ століття : [монографія] / Г. Вокальчук. – Острог : НУ «Острозька академія», 2008. – 536 с.
3. Волинець Г. Нульсуфіксація в словотвірній системі українського іменника : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Г. Волинець ; Запорізький нац. ун-т. – Запоріжжя, 2009. – 20 с.
4. Логвиненко Г. Лексико-словотвірні типи нульсуфіксальних українських міфологем / Г. Логвиненко // Вісник Запорізького державного університету : зб. наук. статей. Серія «Філологічні науки». – 2004. – № 4. – С. 89–91.
5. Полюга Л. Слово у поетичному тексті Івана Франка / Л. Полюга. – К., 1977. – 165 с.
6. Третевич Л. Про словотвірну семантику віддієслівних іменників з нульовими суфіксами в сучасній українській мові / Л. Третевич // Словотвірна семантика східнослов'янських мов. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 120–129.
7. Федурко М. Морфологія відіменникового словотворення / М. Федурко. – К. ; Дрогобич : Вимір, 2003. – 271 с.

Словники

8. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980.

Джерела ілюстративного матеріалу

9. Франко І. Зібрання творів : в 50 т. / І. Франко ; за ред. Є. Кирилюка. – К. : Наукова думка, 1976–1986.